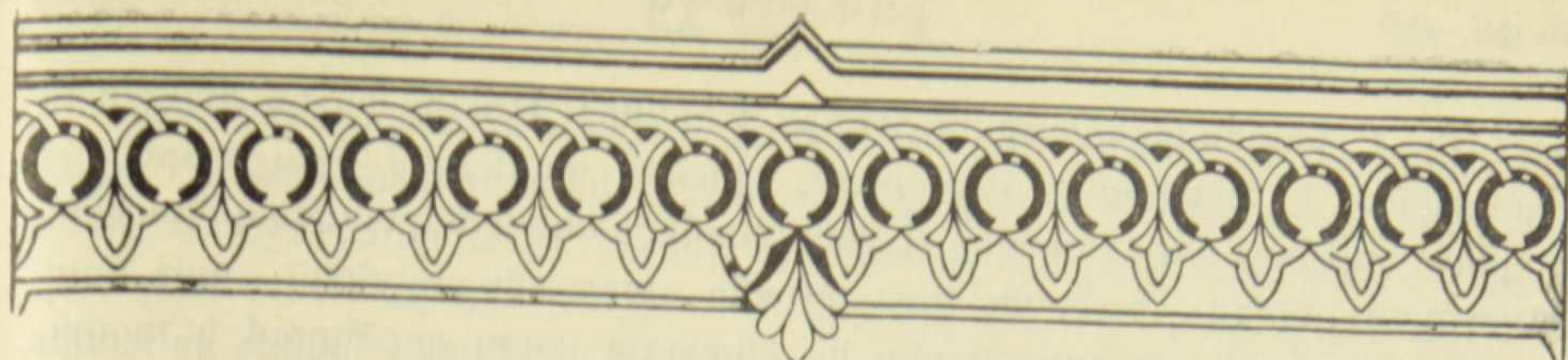




ՊՐՈՖ. ՎԱՐՍԱԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության արվեստի
վաստակավոր գործիչ

ԾՆՎԵԼ ԷՐ ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏ ԼԻՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Այժմ կրանար նրա ծննդյան 85-ամյակը, բայց նա իր մահկանացուն կնքեց 20 տարի առաջ: Համընկան ծննդյան և մահվան ամիսները՝ սեպտեմբեր: Մեր սերնդի հայ ճարտարապետների մեջ Ռաֆայել Իսրայելյանը, բոլորիս սիրելի Ռաֆոն, ավելի քան որևիցե մեկը մեզնից աչքի էր ընկնում արտակարգ հրապուրվածությամբ հանդեպ ճարտարապետական արվեստը, ժողովրդի կյանքում նրա նշանակության բարձր գիտակցությամբ, հարազատ ժողովրդին անմնացորդ նվիրվածությամբ և որ ամենակարևորն է՝ ստեղծագործական բացառիկ տաղանդով:

Վերընթաց ձեղավ նրա ստեղծագործական ուղին՝ տարեց-տարի տանելով դեպի վարպետության բարձունքները: Նա ծնված էր ճարտարապետ լինելու ու դարձավ, այն էլ ինչպիսին: Սակայն նրա շոալ տաղանդը տարածվեց՝ ընդգրկելով նաև արվեստի այլ բնագավառներ:

Իր ճարտարապետական կրթությունը ստանալով Սանկտ-Պետերբուրգի գեղարվեստական ակադեմիայում, ռուսական այդ հինավուրց կրթական օջախում, ավարտելուն պես փութաց Երևան, քանզի հարազատ ժողովրդին ծառայելը համարում էր իր բարձր պարտքը: Այստեղ նա դարձավ հետևորդը հայկական արդի ճարտարապետության այն դպրոցի, որի հիմնադիրն էր Ալեքսանդր Թամանյանը: Դրան նա հավատարիմ մնաց ողջ ստեղծագործական կյանքում, իր բազմակողմանի հարուստ տաղանդով շարունակեց, զարգացրեց ու բազմապատկեց «լնացման տարիների» հայկական ճարտարապետության ծանրակշիռ նվաճումները:

Ռաֆայել Իսրայելյանի ստաջին իսկ գործերը բնութագրվեցին հավատարմությամբ հանդեպ հայկական ազգային ճարտարապետության հարուստ ավանդույթները, դրանք նոր ժամանակներից համապատասխան հնչեղությամբ մատուցելու ազնիվ ճգտմամբ:

Այդ ուղղությամբ նրա նախապատերազմյան գործերից առավելապես նշելի է «Արարատ» տրեստի գինեգործարանի ստաջին հերթը (որը նա-

խագծվել է հեղինակակցությամբ Գևորգ Քոչարի): Այն իր հնչեղ ճակատով դիմահայաց է Հրազդանի գեղատեսիլ կիրճին՝ դառնալով նրա քարակոտ զարդը: Դրանում հեղինակները «խոսել են» հայկական ճարտարապետության հարազատ լեզվով: Ռաֆայել Իսրայելյանը արտահայտչական այդ նույն լեզուն շարունակեց ու զարգացրեց իր հետագա բոլոր գործերում և հավատարիմ մնաց ստեղծագործական այդ մեթոդին իր ոչ երկար, բայց բացառիկ արդյունավետ կյանքի ողջ տարիներին:

Երբ դեռ հայրենական պատերազմի ճակատներում մղվում էին ծանր մարտեր, մեծ հայրենասեր ճարտարապետի մոտ միտք հղացավ՝ կառուցել աղբյուր-հուշարձաններ՝ հավերժացնելու համար ուզմի դաշտերում զոհված հայ մարտիկների հիշատակը: Հորինվածքով անկրկնելի այդպիսի տասնյակ աղբյուրներ շարք մտան ողջ Հայաստանում՝ զարդարելով նրա գեղեցիկ բնությունն ու բնակավայրերը: Դրանց հեղինակի մտահղացմամբ ճարտարապետական այդ փոքր ձևերը պիտի ծառայեն այն բանին, որ աղբյուրներից մշտապես կարկաշուն ջրերը խորհրդանշեն զոհվածների անմահությունը:

Այդ նույն թեման, ընկածների անմահությունը և մեծ զոհերի գնով տարած հաղթանակի պանծացումը, առավել մեծ մաշտաբով իր արտահայտությունն ստացավ նրա կողմից նախագծված «Հաղթանակ» հուշակոթողում (այժմ՝ «Մայր Հայաստան»): Կոտ ու հանդիսավոր, կնոջ արձանով (հեղ.՝ քանդակագործ Արա Հարությունյան) պսակված այդ հույակերտ կոթողը վեր է խոյանում «Հաղթանակ» հրքոսայգու բարձունքին՝ իր հարուստ ծավալաձևերով իշխելով Երևանի տվյալ տարածքի համայնապատկերում:

Ռաֆայել Իսրայելյանի նույնպիսի նշանակության մի այլ ստեղծագործությունը եղավ «Արարատ» տրեստի գինեգործարանի շարունակությունը: Այն իր շքեղ կարասների բարձրաքանդակներով զարդարուն ճակատով դիմահայաց է «Հաղթանակ» կամրջին՝ ֆոն ծառայելով նրանց միջև առաջացած հրապարակի համար: Հեղինակի մտահղացմամբ այս կառույցը, ուր մշակվում է խաղողը ու պահվում հարազատ հողի արևային հյութը, պիտի ընկալվի որպես գինու պալատ: Այդ է պատճառը, որ այն բնութագրվում է կոտ դասականությամբ ու պատերի քանդակային հարուստ պլաստիկայով, ինչը կոչված է արտահայտելու շենքի ֆունկցիոնալ բովանդակությունը:

«Հաղթանակ» հուշակոթողում և այս շենքում պարզորոշ երևան է գալիս Ռաֆայել Իսրայելյանի վարպետության բարձրացման նոր աստիճանը: Ծառափսոս, որ գինեգործարանի շինարարությունը մնացել է թերավարտ: Տակավին չի իրականացվել դրա առավել հետաքրքիր մասը՝ բարձր աշտարակով ընդգծված մի թևը, որը կոչված է իր առաջ կազմավորել մի նոր հրապարակի ճարտարապետական անսամբլը:

Արտադրական շենքերի թեմային է պատկանում նաև նրա նախագծերով կառուցված գինեգործարանը Օջականում, Քանաքեռի ալյումինի գործարանի առանձին մասնաշենքը:

Հաջորդ տարիներին դեպի վարպետության բարձունքները ընթացող ճարտարապետի ստեղծագործությունը բնութագրվում է բազմաթեմայնությամբ: Ոսկեձեռիկ Ռաֆայել Իսրայելյանը կարողանում էր ոչ միայն գտնել միմյանցից տարբեր թեմաներ, այլև, ինչպես միջնադարյան հայ վարպետները, իր ստեղծագործության «պտուղները» զարմանալի հմտությամբ տեղավորվում էր բնական միջավայրում, դարձնում դրա ներդաշնակ զարդը, միմյանց ձուլում անձեռակերտն ու ձեռակերտը:

Այդպիսի նպատակադրման լավագույն օրինակներն են Պանսիոնատի շենքը Ադվերանի գեղատեսիլ կիրճում, «Արագիլ» և «Ծովինար» ռեստորանները, Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի ամառանոց «Հայկաշենը»՝ թառած Արագած լեռան հարավային լանջին, դրանից քիչ վերև գտնվող ֆիզիկայի ինստիտուտի շենքը, «Չարենցի կամարը» Գառնի տանող ճանապարհին, Հրազդանի կիրճում կառուցված ջրանցույց-կամուրջի ձևավորումը և այլն:

Այնուհանդերձ, տաղանդավոր ճարտարապետի նախասիրված թեման մնաց ճարտարապետական փոքր ձևը, ինչի ասպարեզում նա մնաց հիրավի չգերազանցված: Քարի ճարտարապետության մեջ բազմահմուտ վարպետը քարակերտ հյութեղ մանրամասների ստեղծման իր հետամտության արդյունքներով հորինեց հույակապ կոթողներ:

Պատահական չէ, որ քարը՝ Հայաստան աշխարհի ի վերուստ տրված այդ առատ պարգևը, գովերգության է արժանացել:

Բերենք քարին ձոնված մեծատաղանդ բանաստեղծ Համո Սահյանի քառյակները:

«Քարը՝ կամար, գմբեթ ու քիվ,
քարը՝ դուռ,
քարը՝ խաչքար, քարը՝ արծիվ,
քարը՝ նուռ:

Քարը՝ թռիչք, քարը՝ մատյան,
քարը՝ կոչ.
քարը՝ ոգի, քարը՝ ուսույուն,
քարը՝ ոճ»:

Հոդվածի ներկա սահմանները թույլ չեն տալիս անդրադառնալ այդ ուղղությամբ իր ողջ ժառանգությանը: Բավարարվենք միայն հիշատակելով Երևանի հյուսիսային և արևմտյան «դարպասները», Բարեկամության կոթողը Քանաքեռում, Ջոհվածների հիշատակին Կարբիում կառուցված հուշարձանը, բրոնզաձույլ արծվաքանդակով պսակված կոթողը դեպի Զվարթնոցի տաճարը տանող մուտքի առաջ: Մի քանիսի քանդակները, իր իսկ էսքիզներով, իրականացրել են քանդակագործներ Արա Հարությունյանը և Երվանդ Քոչարը:

Հիշարժան է վարպետի նվիրյալ ծառայությունը Վեհափառ Հայրապետ Վազգեն Առաջինի շինարարական ծրագրերի իրականացման գործում: Նա հեղինակն է «Հայկաշեն» ամառանոցի, Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարի Ավագ խորանի մարմարակերտ Խաչկալի, Իջման նոր սեղանի, դասը ատյանից անջատող մարմարյա բազրիքի, նրանց միջև բրոնզաձույլ դռնակների, Մայր տաճարի շրջափակում կառուցված Եղեռնի հուշարձանի և «Կաթնաղբյուր»-ի: Իր մասնակցությամբ է ձևավորվել Նոր Վեհարանի գահասրահը: Նրա նախագծով է հիմնական վերակառուցման ենթարկվել Երևանի Սուրբ Սարգիս առաջնորդանիստ եկեղեցին, իր էսքիզային գաղափարով է այժմ վերակառուցման ենթարկվում Երևանի Սուրբ Հովհաննես եկեղեցին:

Լավատեղյակ հայ ժողովրդի անցյալում ունեցած դժվարին ճակատագրին մոլեռանդ հայրենասերը առանձին հրապուրանքով զբաղվեց ազգային-ազատագրական հերոսամարտերին նվիրված ճարտարապետական կոթողների մարմնավորմամբ: Արդյունքում՝ վեր խոյացան Նոր Հաճնի, Մուսա

լեռան և Ապարանի հոշակերտ հուշակոթողները: Դրանցից յուրաքանչյուրը ինքնատիպ է, իսկ միասին կրում են նրա մեծ տաղանդի անանցանելի կնիքը:

Սակայն նույն թեմայի՝ անկախության համար մղած հերոսամարտի մարմնավորման առավել ցայտուն օրինակը հանդիսացավ Սարդարապատում 1918 թ. մայիսին թուրքական հորդաների դեմ մղած հերոսամարտի հուշահամալիրը, այն հերոսամարտի, որը բոխտորոշ հանդիսացավ հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում:

Ռաֆայել Իսրայելյանի մտահղացմամբ կերտված այդ ընդարձակ հուշահամալիրը (սփռված այն բարձունքներից, որտեղ տեղի են ունեցել վճռական մարտերը) ընդհանուր հորինվածքով շատ բարդ է ու բազմաբովանդակ: Դրա յուրաքանչյուր հատված, սկսած հանդիսավոր մուտքից, հասնելով մինչև համալիրը եզրափակող ազգագրական թանգարանի իր ֆունկցիոնալ կազմակերպմամբ ու արտաքին ճարտարապետությամբ եզակի շենքը, կոչված է սիմվոլիկ միջոցներով արտահայտել հերոսամարտի մեծ խորհուրդը, հայրենիքի անկախության համար զոհվածների հիշատակը:

Այդ գաղափարների լիարժեք մեկնաբանման նպատակադրությամբ է հեղինակը դիմել պլաստիկայի (կլոր քանդակների, բարձրաքանդակների ու հարթաքանդակների) օգնությանը՝ իրականացված քանդակագործներ Արա Հարությունյանի, Սամվել Մանասյանի և Արշամ Ծափինյանի կողմից: Կառուցումն ավարտելուց հետո, Սարդարապատի հուշահամալիրը՝ Ռաֆայել Իսրայելյանի «կարապի երգը», վերածվեց Հայաստանի և Սփյուռքի հայության ուխտավայրի, տեղ գրավեց Հայաստան այցելող հյուրերի ուղերթներում:

Առական ասում է՝ «Զկնորսը ձկնորսին ճանաչում է հեռվից»: Հայ մեծ գրող Վիլյամ Սարոյանը այցելելով Սարդարապատի հուշահամալիր և որպեսզի իր հիացմունքը հայտնի հեղինակին, տեղեկանալով, որ հեղինակն այլևս կենդանի չէ, վշտացած բացականչել է՝ «Ինչու ասանկ մարդիկ շուտ կմեռնին», իրոք, ինչո՞ւ: Չէ որ Ռաֆայել Իսրայելյանի նման մեծատաղանդ արվեստագետները հաճախակի չեն ծնվում: Սակայն մխիթարությունն այն է, որ այդպիսիների ստեղծագործական սխրանքն ապրում է դարերդար:

Վարպետի ստեղծագործական գործունեությունը խախտեց Հայաստանի սահմանները, հասավ հեռավոր ափեր: Նա հանդիսանում է Նյու Յորքի կենտրոնում կառուցված Սուրբ Վարդան, Միլանի և Մոնտեվիդեոյի եկեղեցիների էսքիզային նախագծերի հեղինակը: Դրանք բոլորն էլ հայաշունչ են, պատմական բախտի բերումով օտարության մեջ գտնվող հայերին հիշեցնում են իրենց Մայր Հայրենիքը:

* * *

Ռաֆայել Իսրայելյանը ներքուստ համոզված էր, որ յուրաքանչյուր ժողովրդի համար, մանավանդ հայերի, ճարտարապետությունը նույնպես, ինչպես լեզուն, գիրն ու գրականությունը, երաժշտությունն ու արվեստի բոլոր տեսակները, ի գործու են ծառայել ազգապահպանությանը: Ուստի այն պիտի ունենա ազգային առանձնահատկություն, զարգանա ազգային ավանդույթների սկզբունքներից հավատարիմ: Ոչ մի հանգամանք, նույնիսկ գիտատեխնիկական առաջընթացը և նորարարական որոնումները, չպետք է խանգարեն այդ անառարկելի ճշմարիտ ընթացքին:

Նա պնդում էր՝ «Մեր ճարտարապետության մեջ մենք պիտի դրսից փոխառնենք ամեն լավը, առաջադեմը, լինի դա շենքի ներքին կազմակերպման, թե նոր շինանյութերի կիրառության մեջ: Սակայն ամբողջ նորը լայն ու համարձակ կիրառելով, ինչպես մեր հին վարպետներն են արել, պետք է հնչեցնել հայերեն:

Վարպետը լավ էր հասկանում, որ ճարտարապետական արվեստը մրշտանորոգ, հարափոփոխ արվեստ է, չի կարող կառչել հնին, հետևելով նույնիսկ ամենակատարյալին: Նոր ժամանակների ու նրա գաղափարա-գեղարվեստական ըմբռնումների և, իհարկե, գիտատեխնիկական առաջընթացի ընձեռած նոր հնարավորությունների թելադրանքով պիտի ընդունի զարգացման նոր ուղի, արդիականանա:

Այնուհանդերձ իր խոր ըմբռնմամբ, ճարտարապետական արվեստը, որպես հոգևոր մշակույթի կարևորագույն բաղկացուցիչներից մեկը, պիտի մնա հարազատ տեղի ավանդույթներին, նրանցով հարստանա, լինի հավատարիմ հարազատ ժողովրդի գեղարվեստական ընկալմանը, ճաշակին, ծառայի ազգային ինքնագիտակցման սրբազան գործին:

Լինելով ճարտարապետական ավանդույթների համոզկեն երկրպագու ու լավատեղյակ, այդ ավանդույթների նկատմամբ նրա վերաբերմունքը միայն և միայն ստեղծագործական էր: Նա դիմում էր անցյալին, որպեսզի ավելի վստահ առաջ նայի: Իր գործերում անցյալի որևիցե կրկնություն չկա, չի կրկնել իր ուսուցչին՝ Ալեքսանդր Թամանյանին, ոչ էլ իրեն: Նրա բոլոր ստեղծագործությունների վրա, սկսած փոքրերից, վերջացրած «մեծ կտավի», իսրայելական ինքնատիպ դրոշմ կա, վկայող հեղինակի մեծ վարպետությանը:

«Խրուշչովյան» տարիներին ողջ մեր երկրի ճարտարապետության մեջ արմատավորվեց տիպային նախագծերի մասսայական կիրառությունը, անդեմ, ըստ էության կոսմոպոլիտյան ճարտարապետությունը: Որպես բողոք այդպիսի գործընթացի դեմ, Ռաֆայել Իսրայելյանը առժամանակ լքեց ճարտարապետական ասպարեզը: Նա դադարեց նախագծելուց, նույնիսկ հրաժարվեց մասնակցել երիտասարդ ճարտարապետների դաստիարակման գործին՝ տեսնելով, թե ինչպես են իր ուսանողները ամսագրերի միջոցով հրապուրվում «քանոնային» ճարտարապետությամբ:

Ազգային ճարտարապետության ավանդույթների շարունակումն ու զարգացումը այդ տարիների ձախ տեսաբանների կողմից որակվում էր որպես ազգայնամոլություն: Սակայն ուղն ու ծուծով հայրենասեր, համաշխարհային քաղաքակրթությանը լավատեղյակ Ռաֆայել Իսրայելյանը ամենևին էլ ազգայնամոլ չէր: Ռուսական ճարտարապետական դպրոցի սանը միշտ շնորհակալությամբ էր հիշում իր փառապանծ կրթօջախն ու ուսուցիչներին, իսկ իր համակուրսեցի ճարտարապետ Սվյատոսլավ Ագաֆոնովի հետ սերտ կապեր պահպանեց մինչև իր կյանքի վերջը: Մշտապես հրապուրված էր աշխարհի ժողովուրդների հեքիաթներով, ոռոսական և համաշխարհային գրական գոհարներով:

Ճարտարապետությունից հեռացած տարիներին նա տեղորոք շարունակեց ստեղծագործել: Բազմաքանքար արվեստագետը այդ ընթացքում զբաղվեց նաև կիրառական արվեստով, շարադրեց և հրապարակեց գիտական և հրապարակախոսական հոդվածներ, նույնիսկ գեղարվեստական ակնարկներ (որոնց համար արժանացավ Մարիետա Ծահինյանի դրվատանքին), գրքային գրաֆիկայով:

Բայց երբ նորից վերադարձավ ճարտարապետություն, ստեղծեց այնպիսի մեծագործություններ, ինչպիսիք են Սարդարապատի հուշահամալիրը և Ապարանի հուշակոթողը: Ցավոք սրտի հեղինակը վերջինս իրականացված չտեսավ (իր թողած էսքիզի օգնությամբ այն ավարտի հասցրեց որդին՝ ճարտարապետ Արեգ Իսրայելյանը):

Մեծ հայրենասեր ու քաղաքացի, իր հարազատ ժողովրդի արժանավոր զավակ Ռաֆայել Իսրայելյանն իր ինքնատիպ ստեղծագործությամբ լուսավոր հետք թողեց, թողեց քարակերտ գանձեր, դրանով իսկ իրեն կանգնեցնելով հայ վարպետաց-վարպետի՝ Մանուելի, Տրդատի, Մոմիկի և միջնադարյան տաղանդաշատ այլ վարպետների շարքը, թողեց բարի հիշատակ իր մասին:

Նրա ստեղծագործական սխրանքն ըստ արժանվույն գնահատվեց: Նա Պետական բարձրագույն մրցանակի դափնեկիր էր, նրան շնորհվել էր Հայաստանի արվեստի վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչումը, երկրի ճարտարապետության վարպետներից առաջիններից մեկը արժանացավ ԽՍՀՄ ժողովրդական ճարտարապետի կոչման:

Հայոց հողը ծնել է ու շարունակում է ծնել տարբեր բնագավառների հազվագյուտ տաղանդի տեր զավակներ: Ծարտարապետության ասպարեզում այդպիսին եղավ իմ վաղամեռիկ, եղբայրացած ընկերը՝ Ռաֆայել Իսրայելյանը: Հիրավի նա ծնվել էր ճարտարապետ լինելու համար: Ու դարձավ:

Փառք ու պատիվ իրեն, ու անթառամ հիշատակ:

